

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2020

Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı"nda Fitne Kavramına Yaklaşımı

Muhammed Asad's Approach to the Concept of Fitnah in the "The Message of the Qur'an"

Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üni. İslami İlimler Fa., Tefsir Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpasa Uni. Faculty of Islamic Sciences, Department of
Tafsir

Tokat/Turkey

ahmet.aozdemir@gop.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-2389-6693

Atıf: Özdemir, Ahmet. "Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı"nda Fitne Kavramına Yaklaşımı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020): 168-195

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.808388>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09 Ekim / October 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 08 Aralık /December 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık /December 2020

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı"nda Fitne Kavramına Yaklaşımı

Öz: Fitne kavramı, insan zihninde olumsuz bir anlamı çağrıştırmaktadır. Bu çağrıştırmada kişisel ve toplumsal açıdan istikametten uzaklaşmak, huzursuzluk, kargaşa, aklî melekeleri kullanmadan hareket etmek, bunun sonucunda da büyük sıkıntılara, belalara maruz kalmak söz konusudur. Bütün bunlar temelde insan için bir imtihandır. Hayat serüveninde karşılaştığı zorluklar ve elde ettiği nimetler karşısındaki tavrının ne olacağı yönünde bir değerlendirme aracıdır. Muhammed Esed, ayetlerin tercümelerinde ilk dönemdeki anlamlara riayet edilmesi gerektiği kanaatini dile getirmiştir. Fitne kavramı için de aynı yolu takip ettiğini iddia etmesine rağmen zaman zaman bu ilkesinin dışına çıkmak suretiyle kelimeye değişik anlamlar da vermiştir. Diğer müfessirlerden farklı olarak "ayartı, kötülük eğilimi" anlamlarını çokça kullanmıştır. Bu çalışmada fitne kavramına Muhammed Esed'in yaklaşımının ne olduğunu belirlemek temel hedefimiz olmuştur. Bu kapsamda ayetleri değerlendirirken en başta ortaya koyduğu temel ilkelere bağlı kalıp kalmadığı ortaya konmuştur. Öte yandan ayetlerin bağlamını dikkate alıp almadığı irdelenmiştir. Ayrıca Esed'in tefsiri bağlamında yorum eksensiz meal/tefsirin Kur'an'ın anlamına etkisi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, Fitne

Muhammed Asad's Approach to the Concept of Fitnah in the "The Message of the Qur'an"

Abstract: Concept of fitnah evokes a negative meaning in the human mind. It is a matter of moving away from the direction in personal and social terms, unrest, chaos, acting without using mental faculties, and consequently being exposed to great troubles. All this is basically a test for human beings. It is a measure of what will be his attitude towards the difficulties he encountered in his life adventure and the blessings he obtained. Mohammed Asad expressed the opinion that the meanings of the first period should be respected in the translation of the verses. Although he claims that he followed the same path for the concept of fitnah, he sometimes gave different meanings to the word by going beyond this principle. Unlike other commentators, he used the meanings of "temptation, tendency to evil" a lot. In this study, it has been our main aim to determine what Mohammed Asad's approach is to the concept of fitnah. In this context, while evaluating the verses, it has been revealed whether or not he adheres to the basic principles he put forward at the beginning. On the other hand, it was examined whether he took into account the context of the verses. In addition, evaluations were made regarding the effect of interpretation-based translation / tafsir in the meaning of the Quran in the context of Asad's tafsir.

Key Words: Tafsir Qur'an, Muhammed Asad, The Message of the Qur'an, Fitnah.

منهج محمد أسد في مفهوم الفتنة في رسالة القرآن الترجمة – التفسير

ملخص: يثير مفهوم الفتنة معنى سلبياً في عقل الإنسان. إنها مسألة الابتعاد عن الاستقامة من الناحية الشخصية والاجتماعية، والاضطراب، والفوضى، والتصرف من دون استخدام القدرات العقلية، ونتيجة لذلك، التعرض لمشاكل ومتاعب كثيرة. كل هذا هو في الأساس اختبار للإنسان. إنها أداة تقييم من حيث ما سيكون موقفه من الصعوبات التي واجهها في مغامرة حياته والبركات التي حصل عليها. رأى محمد أسد بضرورة مراعاة معاني زمان البعثة في ترجمة الآيات. على الرغم من أنه يدعي اتباع نفس المسار لمفهوم الفتنة، إلا أنه يعطي أحياناً معاني مختلفة للكلمة من خلال تجاوز هذا المبدأ. لقد استخدم معاني "المغوي والميل إلى الشر" كثيراً، ما عدا المفسرين الآخرين. في هذه الدراسة، كان هدفنا الرئيسي تحديد وجهة نظر محمد أسد لمفهوم الفتنة. في هذا السياق. في تفسير الآيات، ومحاول الكشف عما إذا كان يلتزم بالمبادئ الأساسية التي طرحها في البداية أو لا. بالإضافة إلى التحقق مما إذا كان يأخذ في الاعتبار سياق الآيات. بالإضافة إلى ذلك وفي سياق تفسير (أسد) تم تقييم التفسير والتفسير للمعنى على المعنى

كلمات مفتاحية: التفسير، القرآن، محمد أسد، رسالة القرآن، فتنة

GİRİŞ

Müslüman olmadan önceki en önemli kazanımın akıl olduğunu belirten, Müslüman olduktan sonra bu yeteneğini özgürce kullanan, Kur'an ve sünneti birincil kaynak kabul edip bunların dışındaki kaynaklara nadiren başvurarak, İslam düşüncesinin ve medeniyetinin yenilenmesi ve ilerlemesi düşüncesini benimseyen, her meseleye din zaviyesinden bakan Muhammed Esed (ö. 1992)'in¹ *Kur'an Mesajı* adlı eseri ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte eserin son dönemlerde yazılmış olmasından mütevellit bu çalışmalar henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Muhammed Esed'le ilgili Arapça olarak Dârü'l-Menâr yayınevini 1989 yılında çıkardığı Necâh Mahmûd el-Guneymî'nin, *Muhammed Esed ve devrühû fi'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-muâsir*, 2007 yılında Safvet Mustafa Halilofitş tarafından kaleme alınıp daha sonra Arapça'ya çevrilen ve Dârü's-Selâm yayınevi tarafından basılan *el-İslam ve'l-garb ru'yetü Muhammed Esed* adlı çalışmalar mevcuttur. Batı'da çok sayıda kitap ve makale çalışması olmuştur. Günther Windhager'in 2003 yılında Köln'de basılan *Leopold Weis alias Muhammad Asad-Von Galizien nach Arabien 1900-1927* adlı eseri bunlardan bir tanesidir. Ülkemizde ise İsmail Çalışkan'ın İnsan yayınlarından 2009 yılında çıkan *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası* ile Ankara Okulu yayınlarından yine 2009 yılında çıkan *M. Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi* isimli kitapları mevcuttur.

Öte yandan *Kur'an Mesajı* adlı eser üzerine yapılan Yüksek Lisans tezlerine gelince o çalışmalarda Esed'in metodu, aklî yaklaşımları, yorum tekniği üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunun yanısıra mucize anlayışı, bazı usul konuları ile ahkam ayetlerine yaklaşımıyla ilgili de çalışmalar mevcuttur.² Makalelerde ise genel anlamda eserin değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yanısıra onun sembolizm

¹ İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 25-31.

² Mehmet Emin ESEN'in 2002 yılında "Muhammed Esed ve Kur'an Mesajı", Meryem DEMİRAY'ın 2006 yılında "Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı İsimli Tefsirindeki Metodu" Hayriye BUYURAN'ın 2006 yılında "Muhammed Esed'in Ahkam Ayetlerini Tefsiri ve Bunların İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", Nevin KARABAĞ'ın 2007 yılında "Muhammed Esed'in Hadis Yorumculuğu" Vildan AKINCI'nın 2010 yılında "Muhammed Esed'in Meal Tefsirinde Aklî Yaklaşımları", İbrahim YİĞİT'in 2012 yılında "Muhammed Esed'in Meâlinde Yorum", Hasan Hüseyin HAVUZ'un 2013 yılında "Çağdaş Müşkilü'l-Kur'ân (Muhammed Esed örneği)", Betül ARSLANOĞLU'nun 2014 yılında "Elmalılı ve Muhammed Esed'in Tefsirlerinde Mu'cize ile İlgili Ayetlerin Mukayesesi", Sait Ali EKİNCİ'nin 2017 yılında "Kur'an Mesajı ile 'Hayat Kitabı Kur'an' Adlı Meal -Tefsirlerin Karşılaştırılması", Merve Nur KARAHÜSEYİN'in 2018 yılında "Batılı Mühtedilerin Hz. Muhammed Algısı: Muhammed Esed Örneği" ve adlı Yüksek Lisans çalışmaları örnek olarak verilebilir. Doktora çalışması ise henüz mevcut değildir.

anlayışı ve mucizelere yaklaşımı daha ön planda gözükmektedir. Batınî te'vil, birey-toplum dengesi, cezalar, savaş gibi muhtelif alanlarla ilgili görüşleri de yine ele alınan konular olmuştur.³ Buna mukabil, tefsirinde yer alan ve üzerinde çokça durduğu, adalet-zulüm, ümmet, hikmet gibi daha birçok alanla ilgili henüz bir çalışma mevcut değildir.

Fitne kavramı ile ilgili gerek kitap gerekse tez ve makale olarak birçok çalışma bulunmasına rağmen konunun Muhammed Esed ekseninde değerlendirildiği bir çalışma yapılmamıştır. Genel anlamda bu kavramın Kur'an ekseninde değerlendirildiği Hasan Keskin ve Fadıl Bedirhanoğlu'nun *Kur'anda Fitne* adlı eserleri vardır. O nedenle biz konunun onun meal/tefsiri bağlamında değerlendirilmesinin bir ihtiyaç olduğu kanaatine vardık. Esed'in bu kavramla ilgili bakış açısının ona anlam zenginliği katacağına olan inancımız bu makaleyi yazmamızda önemli bir etken olmuştur. Çünkü biz burada diğer meallerde ve tefsirlerde yer almayan bazı anlamlara Esed'in yer verdiğini gördük. Dolayısıyla bu çalışmamızın, hem fitne kavramına daha geniş bir perspektiften bakılmasına hem de Muhammed Esed'in meal/tefsirinin kavramlara nasıl bir yaklaşım sergilediğinin bilinmesine katkı sunacağı kanaatindeyiz.

1. Kavramsal Tahlil

Geniş bir anlam ağına sahip olan *fitne* kelimesinin türevleriyle birlikte Kur'an'da altmış yerde geçtiğini görmekteyiz. Kök ifadesi *f-t-n* (ف-ت-ن) olan fitne kelimesinin masdarı *fetnü* (فَتْنٌ), çoğulu ise *fütün* (فُتُنٌ)'dür.⁴ "Ateşi tutuşturmak" anlamına gelmektedir.⁵ *Fetîn* (فَتِينٌ) kelimesi için de aynı anlam söz konusudur. O da "tutuşturulmuş şey,⁶ yanması neticesinde siyaha dönüşmüş taş,⁷" anlamlarını içermektedir. Aynı kökten türeyen *fettân* (فَتَّانٌ) kelimesinin "kuyumcu" anlamı

³ Yusuf İŞİCİK'in "Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâlî'ne Genel Bir Bakış", İsmail ÇALIŞKAN'ın "Çağdaş Bir Düşünür ve Müfessir Olarak Muhammed Esed", İbrahim H. KARSLI'nın "Çeviri Kuramları Açısından Muhammed Esed'in Çeviri Yöntemi ve Değerlendirilmesi" bu makalelerden bazılarıdır.

⁴ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346.

⁵ Halîl b. Aḥmed, *Kitābu'l-ayn*, 3/301; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâ'yîsi'l-luġa*, 4/ 473; Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/ 2175; İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3344-3346; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 489.

⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/ 2176; İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3344.

⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

vardır.⁸ Çünkü kuyumcu altın ve gümüşü ateşte eritmektedir.⁹ Bu sayede altının gerçeği sahtesinden ayrılmakta, diğer yabancı maddelerden ayıklanmaktadır.¹⁰ Bu işlemlerin neticesinde de saf altın elde edilmektedir.

Kelimenin bir diğer anlamı “imtihan, sınama” dır.¹¹ İmtihanın hayırda da şerde de olması mümkünken bu ifade daha çok zorlu imtihanlar için kullanılır olmuştur.¹² *Fettân* (فَتَّان) kelimesi ise “şeytan” anlamına gelmektedir.¹³ Çünkü şeytan insan için bir imtihan vesilesi olarak onun fitratının bozulmasına, doğru yoldan sapmasına sebep olmaktadır. Bu kalıbın, insanları zarara uğratan “hırsız”,¹⁴ “pusu kurarak yol kesmek”¹⁵ anlamları da vardır. Ayrıca insanlar için bir imtihan vesilesi olması nedeniyle altın ve gümüşe, insanı kabirde zor bir imtihana tabi tutacak olan Münker ne Nekir’e de *fettân* ismi verilmiştir.¹⁶ Yapısından dolayı zaten abartılı bir kullanımı mevcuttur.¹⁷ Dolayısıyla bu kelimenin kullanıldığı imtihanın da çetin olması icap edecektir.

Yine imtihanla bağlantılı olarak düşünebileceğimiz bazı yan anlamlar da mevcuttur. “Hedefteften uzaklaşma”,¹⁸ “haktan sapma”,¹⁹ bunlardandır. Aynı şekilde

⁸ Hâlıl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-ayn*, 3/301; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*, 4/ 472; Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/ 2175; Zemaĥşerî, *Esâsu'l-belâġa*, 2/ 6; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 3344-3445; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

¹⁰ Hasan Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı* (İstanbul: Raġbet Yayınları, 2003), 21.

¹¹ Ebû Abdırrahmân Hâlıl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 3/301; Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luġa*, thk. 'Abdusselâm Muĥammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 4/ 472; İsmâîl b. Ĥammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luġa. Şihâhu'l-luġa*, thk. Aĥmed 'Abdulġafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 6/ 2175; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muĥammed Aĥmed Ĥasbullâh, Ĥâşim Muĥammed eş-Şâzeli (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 5/ 3344.

¹² Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-luġaviyye*, thk. Muĥammed İbrâhîm Selîm (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Şeġâfe, 1997), 217.

¹³ Hâlıl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-ayn*, 3/301; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*, 4/ 472; Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/ 2175; Zemaĥşerî, *Esâsu'l-belâġa*, 2/ 6; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 3344-3445; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 3345; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

¹⁵ Mustafa Çaġrıncı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156

¹⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 495.

¹⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 35/ 496.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 3345-3345; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*, 4/ 472.

¹⁹ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/ 2176; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 3345.

"günah,²⁰ küfür,²¹ rezillik, utanç verici durum,²² azap,²³ öldürme,²⁴ zorluk,²⁵ acısıyla tatlısıyla hayatın çeşitliliği,²⁶ başına bir sıkıntı gelen, aklını ya da malını kaybeden kişi (*meftûn* (مفتون))²⁷ anlamları da yine imtihanla bağlantılı düşünülebilecektir. "Hoşlanmak,²⁸ aşık olmak"²⁹ anlamları da vardır. Nitekim *kalbün fâtiniün* (قَلْبُ فَاتِنٍ) ifadesi "aşık olan kalp" anlamına gelmektedir.³⁰ Bu son kullanımda da imtihan sahası olan dünyadaki nesnelere aşırı bağlılığın imtihanı etkileyeceği düşünüldüğünde yine aralarında bir bağ kurmak mümkün olacaktır.

Ateşte yakma ile imtihan anlamları arasında da bir bağ kurulmuştur. Şöyle ki altın madeni yakılmak suretiyle saf olanı diğerlerinden nasıl ayrılıyorsa insan da imtihana tabi tutulmak suretiyle iyisi ve kötüsü birbirinden ayrılacaktır.³¹ Bu anlamda ilgili kelimenin zor bir imtihan anlamını içerdiğini düşünecek olursak bu ayırımın daha net bir şekilde ve kolayca ortaya çıkacağını söyleyebiliriz.

Fitne kelimesiyle ilgili daha başka şeyler de söylenmiştir. Bu bağlamda kalbin fitnessi vesvese, hayatın fitnessi doğru yoldan sapma, ölümün fitnessi de kabir suali olarak değerlendirilmiştir.³² Bunun yanında sıkıntı fitnessi kılıç, mutluluk fitnessi kadın³³ gibi ifadeler de kullanılmıştır.

Kelimeyi Kur'an penceresinden ele alacak olursak Ebū Hilāl el-'Askerī (ö. 400/1009), fitne kelimesinin Kur'an'da sekiz farklı manada kullanıldığını söylemiş, o anlamları ise şöyle özetlemiştir: Sorumluluk, azap, sapkınlık, engel olma, küfür, günah, ibret ve cevap'tır.³⁴ İbnü'l-Cevzī (ö. 597/1201) ise bu sayıyı on beşe çıkarmıştır.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3345; Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 491.

²¹ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346; Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 489.

²² İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346; Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 489.

²³ Hālil b. Aḥmed, *Kitābu'l-ayn*, 3/301; İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346; Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 492.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346.

²⁵ Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 492.

²⁶ İbn Fāris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 4/ 473.

²⁷ Cevherī, *eş-Şihâh*, 6/ 2176; İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3345.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3344-3445; Muhammed el-Murtazâ ez-Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, thk. 'Abdussettâr Aḥmed Ferrâc v.dğr. (Kuveyt: Maṭba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965), 35/ 490.

²⁹ Hālil b. Aḥmed, *Kitābu'l-ayn*, 3/301.

³⁰ İbn Fāris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 4/ 473.

³¹ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 22.

³² İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arab*, 5/ 3346; Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 497.

³³ Zebīdī, *Tācu'l-arūs*, 35/ 497.

³⁴ Ebū Hilāl el-'Askerī, *el-Vucūh ve'n-nezā'ir fi'l-Ḳur'āni'l-kerīm*, thk. Muḥammed 'Usman (Kahire: Mektebetu's-Şekafeti'd-Diniyye, 2007), 380-381.

O, bu anlamları şirk, küfür, imtihan, azap, ateşi tutuşturma, öldürme, engel olma, sapkınlık, mazeret, ibret, delilik, günah, ceza, hastalık, hüküm³⁵ şeklinde sıralamıştır.

Netice itibariyle kelimenin asıl anlamının “yakmak” olduğu, sonrasında bu anlamdan yola çıkılarak “imtihan etme” manasında kullanıldığı, zamanla kelimenin anlamı genişletilerek daha farklı manaları ihtiva edecek bir yapıya büründürüldüğü³⁶ anlaşılmaktadır. Anlamının genişletilmesinde ayetlerin bağlamının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2. Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir Hakkında

Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk tarafından Türkçeye çevrilen ve üç cilt halinde basılan Kur'an Mesajı adlı eserinde Esed, ayetlerle ilgili kısa ve öz açıklamalar yapmasına rağmen mümkün olduğunca tekrarlardan kaçındığı ve aynı içerikteki ayetlerde bir diğerine atıf yaptığı için Kur'an'ın anlaşılması noktasında büyük katkılar sağlamıştır. Yaklaşık on yedi yıl üzerinde çalıştığı bu eserini daha çok 1964 yılında gittiği Fas'ta bulunduğu dönemde kaleme almıştır.³⁷ *The Message of the Qur'an* adıyla ilk baskısı yapılan eserin daha sonra farklı ülkelerde çok sayıda çevirisi yapılmıştır.

Esed, Kur'an'ın ve hadisin karşılıklı olarak birbirlerini açıkladıkları kanaatinde. Bununla birlikte gaybî ve mucizevî konuları sadece ayetler çerçevesinde değerlendirmiş, rivayetlere itibar etmemiş, ilgili ayetlerin mahiyeti ve sûrede yer alışı gayesine odaklanmıştır. Hadislere değer verdiği gibi tefsir külliyatını da göz ardı etmemiştir. Dolayısıyla eserinde muteber tefsir kaynaklarına başvurmayı ihmal etmeyen Esed'e göre tefsir, zamana bağlı olarak sürekli yenilenmelidir. Tabi ki bu yenilenme önceki tefsirlerden tamamen bağımsız bir şekilde gerçekleşmemelidir. Çünkü tefsir literatürüne başvurmadan yapılacak tefsirlerin başarıya ulaşması mümkün değildir.³⁸

³⁵ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn İbnu'l-Cevzî, *Nuzhetu'l-ayuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed 'Abdulkerim Kâzım er-Râdî (Beirut: Mu'essetu'r-Risâle, 1984), 478-480.

³⁶ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 31-32; Ali Karataş, “Kur'ân'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi -Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği-”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 13/1 (2013), 74.

³⁷ Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 19-20.

³⁸ Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 148, 150, 185.

Takdir edileceği üzere Kur'an'ı iyi anlamak için Arapçaya vukûfiyet vazgeçilmez bir unsurdur.³⁹ Nitekim Esed, bu çalışmayı, hayatı boyunca yaptığı incelemelerin ve Arabistan'da geçirdiği yılların bir ürünü olarak görmektedir.⁴⁰ Arapçayı bizzat sahada öğrenen Esed, Kur'an'ı Arapçadan Avrupa dillerine çeviren kişilerin Arapçayı kitaplardan öğrendiklerini söylemek suretiyle onların bu alandaki yetersizliklerini ifade etmek istemiştir.⁴¹ Elbette ki bir çeviri için sadece Arapçayı bilmek yetmez. Kendi diline de hakim olmak gerekir.⁴² Zira hedef dildeki karşılığın iyi tespit edilememesi çevirinin başarısız olması anlamına gelecektir.

Esed, bu çalışmasında ilk önce vahyin ilk muhataplarına söyleneni (söz olarak Kur'an), ikinci aşamada da söylenmek isteneni (mesajı) tespit etmeyi amaç edinmiştir.⁴³ O, Kur'an tercümelerinin, kelimelerin nüzul dönemindeki anlamlarının dikkate alınması, bazı kavramların daha anlaşılır bir şekilde gerekirse birkaç kelimeyle hatta bir cümleyle ifade edilmek suretiyle yapılması gerektiği kanaatinde dir.⁴⁴ Bu yüzdendir ki tercümede şu iki hususa dikkat ettiğini söylemiştir: Birincisi, Kur'an'ı bir bütün olarak görmek ve ayetleri birbirleriyle irtibatlandırarak yorumlamaya çalışmak. İkincisi, nüzul sebebinin, ayetin asıl gayesini ve İslam'ın vaz'ettiği ahlaki sistemi örtmesine izin vermeden derûnunu anlamaya çalışmak.⁴⁵ Öte yandan kavramların çevirisini yaparken Batı'da o kavram için kullanılabilecek ifadelere yer vermek yerine Kur'an'ın o kavrama kazandırdığı içeriğe uygun bir ifade kullanmayı tercih etmiştir. Bunun yanında kavramları sadece diğer dile aktarmakla kalmamış hedef kitlenin doğasına uygun bir şekilde onları yeniden üretmiştir. Elbette ki bu üretme temelsiz değil bir esasa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bunu yaparken bağlamı da ihmal etmemiştir.⁴⁶

Esasen bir çevirinin başarılı olabilmesi için kaynak dil ile hedef dil arasında denklik/eşdeğerlik kurmak, en azından kaynak dildeki ibareyi hedef dildeki ibareye

³⁹ Ali Galip Gezgin, "Kur'an'da "Anlama"ya Dâir Kelimeler Üzerine Analitik Bir İnceleme (I) -Kur'an'ın Anlaşılması ve Türkçeye Doğru Çevirisi Açısından-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2018), 24.

⁴⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, çev. Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999), 1/ XXIV (Önsöz).

⁴¹ İbrahim Hilmi Karlı, "Çeviri Kuramları Açısından Muhammed Esed'in Çeviri Yöntemi ve Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar* 16/1 (2003), 97.

⁴² Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 43.

⁴³ Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 51.

⁴⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ XXV-XXVI (Önsöz).

⁴⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ XXVI-XXVII (Önsöz).

⁴⁶ Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 74, 79, 84-85.

uyarlamak, kısacası olabildiğince en yakın anlamıyla tercüme etmek elzemdir.⁴⁷ Şu da bir gerçek ki fesâhat ve belâgat açısından zirvede yer alan Kur'an'ın eksiksiz bir şekilde başka bir dile tercüme edilmesi imkan dahilinde değildir.⁴⁸ Bununla birlikte tercümede dikkat edilmesi gereken, kaynak metinde tercih edilen kelime, sözdizimi ve üslûbun tercümeyle yansıtılmasına özen gösterilmesidir.⁴⁹ Ayrıca Kur'an'da yer alan kelimelerin hem nüzul dönemindeki hem de sonradan kazanmış oldukları anlamlarının bilinmesi onun anlaşılması açısından vazgeçilmezdir.⁵⁰ Bu elbette ki kolay bir hadise değildir. Bu yüzdendir ki Türkçeye çevirisi yapılan bu eserin tercümesinde birtakım hataların olduğu, bazı kavramların ve ifadelerin farklı yerlerde değişik kelimelerle Türkçeye aktarıldığı, bazı kavramlara Esed'in verdiği özgün anlamların korunmadığı, ilgisiz, yanlış anlamlar verildiği, Türkçe yazım kurallarına uymayan ifadelerin kullanıldığı,⁵¹ Esed'in klişeleşmiş özgün ifadelerinin farklı yansıtıldığı,⁵² gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Sadece bu eser değil genel anlamda Türkçe Kur'an çevirileri, yöntemsizlik ve edebî açıdan yetersizlik nedeniyle eleştiriye uğramıştır.⁵³

Esed'in bu eseri, orijinal bir yapıda⁵⁴ ve uzun bir çalışmanın ürünü olması ve Batılı okuyucunun zihnine Kur'an'ı yaklaştırması sebebiyle özellikle entelektüel çevrelerce olumlu karşılanmıştır.⁵⁵ Nitekim bu çalışma Avrupalı okuyucu için ilk tefsir olma özelliğine sahiptir. Batılı okuyucuyu hedef kitle olarak görmesi, onun anlatım üslubunu da buna göre değerlendirmeyi gerektirmektedir. Nitekim eserinde mecaza çokça başvuran Esed'in, hassas olunması gereken bazı konularda cesurca yorumlar yaptığı görülmektedir.⁵⁶ Bunu yaparken karine olmaksızın hakiki anlamı

⁴⁷ Gezgin, "Kur'an'da "Anlama"ya Dâir Kelimeler Üzerine Analitik Bir İnceleme (I) -Kur'an'ın Anlaşılması ve Türkçeye Doğru Çevirisi Açısından-", 12.

⁴⁸ Ali Karataş, "Kur'an'daki Yüklemelerin (Müsnedlerin) İsim ve Fiil Olarak Kullanımları ve Bazı Meallere Yansımaları Sorunu", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 154.

⁴⁹ Mustafa Karagöz, "Kur'an'ı Anlama ve Tercümede Yöntem Sorunu -İsrâ Sûresi 38. Ayet Örneği-, *Bilimname : Düşünce Platformu* 7/17 (2009) 53.

⁵⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 114.

⁵¹ İsmail Çalışkan, "The Message of the Qur'an'ın Türkçe Çevirisi (Kur'an Mesajı)'nın Eleştirisi", *İslâmî Araştırmalar* 21/3 (2010), 152, 158, 161-162

⁵² Mahmut Ay, "Muhammed Esed'in the Message of the Qur'an'ın Türkçe Çevirisinin Tenkidi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 10/3 (2010), 62.

⁵³ Gezgin, "Kur'an'da "Anlama"ya Dâir Kelimeler Üzerine Analitik Bir İnceleme (I) -Kur'an'ın Anlaşılması ve Türkçeye Doğru Çevirisi Açısından-", 13.

⁵⁴ Karlı, "Çeviri Kuramları Açısından Muhammed Esed'in Çeviri Yöntemi ve Değerlendirilmesi", 95.

⁵⁵ Kemal Kahraman, "Muhammed Esed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/527.

⁵⁶ Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, 40, 45, 104-105.

birakıp mecaza yöneldiği, kaynaklara yaptığı atıflarda hata yaptığı, kavramlara yanlış anlamlar yüklediği,⁵⁷ aşırı te'villere yöneldiği, batını yorumlara saptığı da ileri sürülmüştür.⁵⁸ Kendisi de zaten eserin önsözünün son kısmında eksiksiz bir çalışma yaptığını iddia etmemiş ve hatalarının olabileceğini itiraf etmiştir. Kaldı ki bu kadar öz bir çalışmada tam anlamıyla dört dörtlük bir tefsirin ortaya çıkması mümkün değildir. Bununla birlikte tefsirde modernist yaklaşımın izlerini görmek de mümkündür.

3. Fitne Kelimesini Ele Alış Tarzı

Muhammed Esed'in, fitne kelimesini genel anlamda bağlamının etkisini dikkate alarak tercüme ettiği görülmektedir. Bununla birlikte kelimenin kendince temel anlamına da çoğu yerde vurgu yapmakta, ilgili bazı ayetlerin yorum kısmında ise hangi gerekçeyle böyle bir anlamı tercih ettiğini izah etmeye çalışmaktadır. Bizim burada oluşturduğumuz başlıklar ise kelimeye Esed'in vermiş olduğu anlamlara göre şekillenmiştir.

3. 1. İmtihan/Sınama

Esed'in bu kelimeye yüklediği temel mana onun insan için bir imtihan/sınav anlamı taşımasıdır. Mesela 7 A'râf 155,⁵⁹ 17 İsrâ 60,⁶⁰ 21 Enbiyâ 35 ve 111,⁶¹ 22 Hac 53,⁶² 37 Saffât 63,⁶³ 39 Zümer 49,⁶⁴ 54 Kamer 27⁶⁵ ve 74 Müddessir 31. ayetlerdeki fitne kelimelerini "imtihan/sınama" (trial) olarak tercüme etmiştir.⁶⁶

Bu bağlamda Esed, 74 Müddessir 31. ayetteki *fitne* kelimesini "sınama aracı" (trial) olarak tercüme ettikten⁶⁷ sonra ayetin yorumunda bu imtihanın, inkar edenlerin, Kur'an'ın hakikatini anlama noktasındaki kavrayışlarının eksikliğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre inkarcılar, en baştan hakikati

⁵⁷ Yusuf Işıcık, "Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâlî'ne Genel Bir Bakış", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/98, 108-109.

⁵⁸ Kahraman, "Muhammed Esed", 527.

⁵⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 302.

⁶⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 571.

⁶¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 650, 664.

⁶² Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 680.

⁶³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 913, 915.

⁶⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 947.

⁶⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1089.

⁶⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1206.

⁶⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1206.

inkara şartlanmışlardır. O nedenle de doğru bir değerlendirme yapmaları mümkün değildir. Ayrıca ayetleri sadece şeklen değerlendirdikleri için onların özünü kavramaktan da uzaktırlar.⁶⁸ Burada özden ziyade şekle takılıp kalan inkarcılar ve de Ehl-i kitap için imtihanın bir çeşidine atıfta bulunulmuştur. Bir önceki ayette cehennemde görevli meleklerin sayısından bahsedilmiştir ki Esed'in de atıfta bulunduğu gibi ona takılıp kalan, Allah'ın ve görevlendirdiği meleklerin gücünün farkında olmayan, bunu kabul etmeyen bir zihniyetin, imtihanın her çeşidinde başarısız olması kaçınılmazdır.

Öte yandan o, bu inkarcıların, peygamberlerin davetini sadece reddetmeyip alaycı bir tavır içerisinde girdiklerinden de bahsetmektedir. Örneğin 51 Zâriyât 14. ayetteki *fitne* kelimesini "sınanma" (trial) olarak tercüme ettikten⁶⁹ sonra ayetin yorumunda buradaki ifadenin, inkarcıların, Kur'an'ın mesajını reddetmelerine karşılık cezalandırılmalarını alay ederek istemelerine gönderme olduğunu söylemektedir.⁷⁰ Birçok müfessir ayetteki *fitne* kelimesini azap,⁷¹ bazıları ateş⁷² manası verirken bir kısmı da her iki anlamı birlikte kullanmıştır.⁷³ Buna mukabil Esed'in "sınama" anlamını vermesi onun bu kelimenin temel anlamlarından biri kabul ettiği "imtihan edilme" ifadesini kullanarak tutarlı davranma gayreti olarak görülebilir. Ya da sınanmanın akabinde başarısız olunması durumunda azabın hak edileceğini hatırlatarak inkarcıların kafalarında soru işareti bıraktıracak ve de yaşamlarını sorgulatacak bir ifade olarak düşünmüş olması da muhtemeldir.

Yine Esed'in, bu kavramın, ilahi daveti kabul ya da ret konusunda insanların ahlaki tercihlerini belirleme anlamı taşıdığına vurgu yaptığı da görülmektedir. Mesela 25 Furkân 20. ayetteki *fitne* kelimesini "imtihan vesilesi" (testing) olarak tercüme etmesinin⁷⁴ akabinde ayetin ilgili kısmını açıklama mahiyetindeki

⁶⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1207-1208.

⁶⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1068.

⁷⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1069.

⁷¹ Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: Mu'essesetu'l-Târîḥi'l-Arabî, 2002), 4/ 128; Muḥammed b. Cerîr et-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân an tevîli âyi'l-Kurân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî (Kahire: Dâru Heçr, 2001), 21/ 499; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-aḳli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, thk. 'Abdulḳâdir Aḥmed 'Aṭâ (Riyad: Mektebetu'r-Riyâḏi'l-Hadiçe, ts.), 5/ 198.

⁷² Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muḥammed 'Abduselâm Ebû'n-Nîl (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadiçe, 1989), 618.

⁷³ Ebû'l-Kâsım ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf an ḥaḳâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-eḳâvîl fi vucûhi't-tevîl*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Muravvaḏ (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 5/ 611.

⁷⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 729.

yorumunda bu kelimeyi, peygamberlerin getirdiği mesaja karşı insanların manevi ve ahlaki tercihlerinin ne yönde olacağını, tabiatüstü mucizelere ihtiyaç duymadan akli melekelerini kullanarak ilahi mesajın doğruluğunu değerlendirme konusunda istekli olup olmadıklarını sınamak için bir vesile olarak düşünmüştür. Kısaca onu insanların ahlaki tercih ve kavrayışlarının ortaya çıkmasını sağlayan bir imtihan vasıtası olarak görmüştür.⁷⁵ Buna mukabil İbn Kesîr (ö. 774/1373), burada imtihan edilenlerin bizzat peygamberlerin kendisi olduğu kanaatinde dir.⁷⁶ Ayetin ilk kısmında peygamberlerin de bir beşer olduğundan bahsedilmesi nedeniyle böyle bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira beşeri yönlerinin vurgulanması onların da diğer insanlar gibi imtihana tabi tutulmaları anlamı taşıyacaktır. Kurtubî (ö. 671/1273) ise mesele diğer insanlar için düşünüldüğünde hayatta karşılaşılan zorluklarla imtihan, peygamberler açısından düşünüldüğünde ise risalet görevleri esnasında toplumlarının önde gelenlerinin onların peygamberlik görevleriyle imtihan edilmeleri olarak anlamıştır.⁷⁷ Her iki müfessir de Muhammed Esed'in aksine, ayetin bağlamından hareketle peygamberlerin imtihana tabi tutulmalarının ayetin muhtevasında mevcut olduğu düşüncesindedirler. Aslında Esed de ayetin bağlamından hareketle yorum yapmaktadır. Şöyle ki o, meseleyi, ayetin ilk kısmında belirtildiği üzere peygamberlerin de diğer insanlar gibi insani yönleri olmasından dolayı onların liderliğini, peygamberliğini kabul etmeyen, davalarına engel olan ve onlardan mucize gibi, melek vasfı taşımak gibi olağanüstü şeyler bekleyen, aklını kullanmayan inkarcı kesim açısından değerlendirmeyi tercih etmiştir. Çünkü peygamberlere karşı çıkanlar genelde toplumun önde gelen zengin ve mevki sahibi kişileri olmuştur. Bu muarızlar, konularının ve sahip oldukları imkanlarının ellerinden gitmemesi için peygamberlerle sürekli münakaşa içerisinde olmuşlardır. Bu durum ise o inkarcılar için büyük bir imtihan vesilesidir.

Öte yandan Esed'in bu kavramı, kişinin ailesinin, en büyük imtihan vesilelerinden biri olduğu şeklinde de yorumlarına şahit olmaktayız. Örneğin 8 Enfâl 28. ayetteki *fitne* kelimesini, "sınav ve ayartma" (trial and temptation) olarak tercüme etmek⁷⁸ suretiyle iki anlam arasında bağ kurduktan sonra bu ayetten hareketle

⁷⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 730.

⁷⁶ Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Muştafâ es-Seyyid Muḥammed v.dğr. (Kahire/Gize: Muessesetu Kırtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyḥ li't-Turâs, 2000), 10/ 293.

⁷⁷ Muḥammed b. Aḥmed el- Kırtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsîn et-Turkî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 15/ 390.

⁷⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 327.

yapmış olduğu yorumda, insanın kendi ailesini koruma ve kayırma içgüdüsünün haddi aşmaya, dolayısıyla Allah'ın istediği ahlaki ve manevi değerlerden uzaklaşmaya sebep olduğu için fitne olarak nitelendirildiği kanaatindedir. O nedenle buradaki anlamın sınav ve ayartma olarak ifade edilmesinin daha doğru olacağını söylemektedir. Çünkü başka yönlerden iyi bir kişiliğe sahip olan kul, ailesi söz konusu olduğu zaman tecavüzkar bir yapıya bürünebilmektedir. Bununla birlikte Kur'an, İncil'in aksine dünyevi meşgaleleri hor görmediğini fakat bu meşguliyetlerin onu ahlaki değerlerden uzaklaştırmaması gerektiğini dile getirmektedir.⁷⁹ Müfessir Beydâvî (ö. 685/1286) de mal ve evlat düşkünlüğünün, kişiyi günah işlemeye ve dinine dahi ihanet etmeye sevk edebilecek bir potansiyele sahip olmasından dolayı bunların büyük bir imtihan vesilesi olduğu kanaatindedir.⁸⁰ İnsanın fitratında bulunan mala ve evlada düşkünlüğün, manevi değerlerde bir aşınmaya, diğer insanlara karşı haksız bir saldırıya sebep olacağı düşüncesinden hareketle buradaki fitne kelimesinin anlamının imtihan olarak tercih edildiği görülmektedir. Zira insanın dünyadaki yaşantısının merkezinde bu iki unsur vardır. Bir tarafta aile yuvasındaki evlatları, diğer tarafta hayatını devam ettirebilmek için sahip olduğu maddi imkanları. Bu ikisinden vazgeçmek ya da zarar görmelerine seyirci kalmak insanoglundan beklenen bir davranış değildir. Bu gerçeklikten hareketle aslında Yüce Yaratıcı'nın, bunlardan vazgeçilmesini istemesinden ziyade bu iki hususta tecavüzkar bir tutum içerisine girilmemesi talebinin olduğunun bilinmesi daha doğru bir yaklaşımdır.

Kelimenin fiil formatına bakacak olursak onlarda da benzer bir anlamla karşılaşmaktayız. Örneğin bazı ayetlerde geçen⁸¹ *fetennâ*,⁸² 9 Tevbe 49. ayetteki *la teftinnû*,⁸³ 27 Neml 47. ayetindeki *tüftenûn*,⁸⁴ 29 Ankebût 2. ayetteki *yüftenûn*⁸⁵ ifadelerini Esed, "sınava çekilmek" (test) olarak tercüme etmiştir.

Bu bağlamda 9 Tevbe 126. ayetteki *yüftenûn* ifadesini "denenip sınanmak" (test) olarak tercüme ettikten⁸⁶ sonra ayetin yorumunda, insanın sınava tabi tutulmasının akılla yani doğru ile yanlış arasında seçim yapabilme yetisiyle donatılmasının bir

⁷⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 327-328.

⁸⁰ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/ 16-17.

⁸¹ 6 En'âm 53; 20 Tâhâ 40, 85; 29 Ankebût 3; 38 Sâd 34; 44 Duhân 17.

⁸² Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/235; 2/ 634, 804; 3/ 928, 1011.

⁸³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 363.

⁸⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 771

⁸⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 804.

⁸⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 387.

gereği olduğunu söylemiştir.⁸⁷ Dolayısıyla o, diğer varlıklardan farklı üstün özelliklere sahip olan insanoğlunun imtihan edilmesinin doğal bir hadise olduğu kanaatinde. Zira verilen her ilahi lütf, o oranda bir sorumluluğu da beraberinde getirecektir.

Söz konusu kelimenin ayette kullanımıyla cehennem azabının ebedi olmaması arasında Esed'in bir bağ kurduğu da görülmektedir. Bu konudaki düşüncesine temel kabul ettiği 51 Zâriyât 13. ayetteki *yüftênûn* ifadesini "ateşle denenme" (tried by the fire,) olarak tercüme etmiştir. Akabinde kelimenin bu anlamından yola çıkarak ahiretteki cehennem azabının ebedî olmayacağı değerlendirmesini yapmıştır.⁸⁸ Diğer müfessirlerden Taberî (ö. 310/923) ve Râzî (ö. 606/1210) ise bu kelimeyi ateşle azap olunmak olarak tefsir etmekle birlikte bu azabın süreli olmasına değinmemiştir.⁸⁹ Bu vesileyle şunu belirtmek gerekir ki birçok ayette cehennem azabının ebedî olacağı vurgulanmış olmakla birlikte orada kullanılan "hâlidîn" kelimesinin uzun süre anlamının da olduğu, işlenen suça denk ceza verilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle cehennem azabının sürekli olmadığı görüşlerine rastlamaktayız. Muhammed Esed de görüldüğü gibi o düşüncededir. Ayette geçen fitne kelimesine "denemek" anlamı vermesi tesadüfi olmasa gerektir. Çünkü deneme süreklilik arz etmeyen, belli bir zaman diliminde gerçekleşen bir durumdur. O nedenle Esed burada azabın sürekli olmadığını delillendirmek için fitne kelimesinin anlamlarından biri olan "denemek" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

Başka bir kullanımda Esed, nimetlerle, insana verilen değer arasında bir alaka olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da Allah'ın er-Rahmân sıfatının bir tecellisidir. Nitekim 20 Tâhâ 131. ve 72 Cin 17. ayetlerindeki *lineftinehüm* ifadesini "sınamak" (test) olarak tercüme etmiştir.⁹⁰ Cin sûresindeki ayetin yorumunda ise Allah'ın, kullarına nimet bahşetmesinin her zaman iyiliğe karşılık bir ödül olarak telakki edilemeyeceğini, bu nimetler sebebiyle kulun Allah'a karşı sorumluluk bilincinin ve şükrünün denendiğini ifade etmiştir.⁹¹ İbn Kesîr ise Cin sûresindeki ayetin bir önceki ayetle birlikte düşünüldüğünde rızkın verileceği kişilerin hidayet ya da dalalet üzere olmaları konusunda iki görüş olduğundan bahsetmektedir.⁹² Ne

⁸⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 388.

⁸⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1068-1069.

⁸⁹ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 21/ 496-498; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 28/ 199.

⁹⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 643; 3/ 1197.

⁹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1198.

⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 14/ 152-153.

var ki ayetteki ifade, doğru yolda olanlara Allah'ın bol nimet vereceği şeklindedir. Esed'in ve İbn Kesîr'in buradaki yorumunda ise genel anlamda Allah'ın rızık taksiminin kulların hidayet üzere olup olmadıklarıyla bir ilgisinin bulunmadığı gerçeği hatırlatılmaktadır.

Bütün bunların yanısıra 9 Tevbe 49. ayetinden hareketle fitne kelimesi/fiili birçok anlamı ihtiva ettiği için bu anlamların hepsini birlikte verme imkanı olmadığından o, kelimenin, ayetlerde bulunduğu anlam örgüsüne göre tercüme edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu sebeple ilgili ayetteki *teftinnî* ifadesini “zor bir sınav” (hard a test) olarak tercüme etmiştir.⁹³ Çünkü bu ayette o kişilerin izin istedikleri kişi bir peygamber olduğu için onun izin vermemesi ya da ona itaat etmemeleri durumunda büyük bir günaha gireceklerinden olsa gerek Esed bu sınavın çok zor olduğu şeklinde bir tercüme yapmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu tercüme, ayetin bağlamıyla da örtüşmektedir.

3. 2. Ayartı/Haktan Uzaklaştırmak

Muhammed Esed'in “imtihan etmek” manasından sonra en çok yer verdiği anlam bu kavramın “ayartı” olarak ifade edilmesidir. Bu doğrultuda 2 Bakara 102. ayetteki *fitne* kelimesini “ayartmak” (temptation),⁹⁴ 9 Tevbe 49. ayetteki fitne kelimesini “kötülüğün ayartısı” (temptation to evil), 64 Tegâbün 15. ayetteki kullanımı ise “sınama ve ayartma aracı” (trial and a temptation) olarak tercüme etmiştir.⁹⁵ 70 Me'âric 28. ayetinin yorumunda ise kelimenin yalnızca “kötülük ayartısı” (temptation to evil) anlamı taşıdığını söylemiştir. Ona göre bu durum, sadece inkar edenler için değil bilinçli davranmayan, sorumluluğunun farkında olmayan inançlı insanlar için de geçerlidir.⁹⁶ Taberî ise Bakara sûresinde geçen fitne kelimesini imtihan olarak tefsir etmiştir.⁹⁷

Öte yandan Esed, fitne kavramının, toplumdaki olumsuzlukları kapsayıcı bir hüviyete sahip olduğu kanaatindedir. Bu düşüncesinden hareketle 8 Enfâl 25. ayetteki “Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz” ifadesini “Kötülük yönündeki öyle bir ayartıya (temptation to evil) karşı uyanık ve duyarlı olun ki o, ötekileri dışta tutarak yalnızca hakkı inkara

⁹³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 363.

⁹⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 28.

⁹⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1156.

⁹⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1188.

⁹⁷ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 2/ 340; 12/ 250.

kalkışanlara musallat olmaz" şeklinde tercüme etmiştir. Nitekim o, fitne kelimesine böyle bir anlam vermesini bu kelimenin geniş bir anlam ağına sahip olmasıyla izah etmek istemiştir.⁹⁸ Dikkat edilecek olursa o, bu kelimenin, "insanları birbirine düşüren, toplumu kargaşaya sevk eden" anlamlarını ihtiva edecek şekilde "kötülük yönünde ayartı" olarak genel bir tanımla izah edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir.⁹⁹ Mâturîdî (ö. 333/944), buradaki fitneden kastın "azap"¹⁰⁰ Âlûsî (ö. 1270/1854) ise "günah",¹⁰¹ olduğunu söylemiştir. Doğrusu kelimeyi ayetin bağlamıyla birlikte düşünecek olursak, son kısmında "Allah'ın azabının şiddetli" olacağının ifade edilmiş olması kelimenin burada o azabı hak edecek bir davranış anlamı taşımasını zorunlu kılacaktır. O nedenle "ayartı" anlamı kanaatimizce buraya uygun düşmemektedir.

Bir önceki başlık altında da izah ettiğimiz gibi Esed, aile açısından ele aldığı 8 Enfâl 28. ayetteki *fitne* kelimesini "sınav ve ayartma" (trial and temptation) olarak tercüme etmiştir.¹⁰² Ona göre aile, kişinin ahlaki ve manevi değerlerden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. Şu da var ki bu davranışı sadece dine uzak insanlar değil dindar insanlar da sergilemektedir.¹⁰³ Görülen odur ki ailenin hem bir imtihan aracı olması hem de kişiyi günaha sevk edecek (onu ayartacak) yapısının bulunması Esed'in, kelimeye bu iki unsuru kapsayacak şekilde anlam vermesine sebep teşkil etmiştir.

Bu kelimenin fiil formatında da benzer anlamları müşahede etmekteyiz. Örneğin 7 A'râf 27. ayetteki *yeftinneneküm*,¹⁰⁴ 16 Nahl 110. ayetteki *fütinû*,¹⁰⁵ 20 Tâhâ 90. ayetteki *fütintüm*,¹⁰⁶ 37 Sâffât 162. ayetteki *fâtinîn*,¹⁰⁷ 57 Hadîd 14. ayetteki *fetentüm* ifadessini,¹⁰⁸ "ayartmak" (temptation) şeklinde tercüme etmiştir. Nahl sûresindeki ayet Heyet tarafından kaleme alınan Türkiye Diyanet Vakfı Mealinde "eziyete maruz kalmak" olarak tercüme edilmiştir. Ayetin bağlamıyla da bu anlam uygunluk arz

⁹⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 324-325.

⁹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 325-326.

¹⁰⁰ Ebû Mansûr el- Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Şurâh*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Muraca'a. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 6/ 196.

¹⁰¹ Şehâbeddîn Maḥmûd Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, ts), 9/ 192.

¹⁰² Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 327.

¹⁰³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 327-328.

¹⁰⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 273.

¹⁰⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 552.

¹⁰⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 637.

¹⁰⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 921.

¹⁰⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1113.

etmektedir. Esed'in verdiği anlam uzak olmakla birlikte müşriklerin, Müslümanları ya da en azından onların bir kısmını zorla, baskıyla, yıldırma politikalarıyla dinlerinden uzaklaştırmaları ihtimal dahilinde olduğundan bu anlamı da vermek mümkündür.

Elbette ki olumsuz bir yapıya sahip olan bu kelimenin kişiyi doğru yoldan uzaklaştıracak bir anlamı ihtiva etmesi kaçınılmazdır. O nedenle Esed, 5 Mâide 49. ayetindeki *yeftinûke* ifadesini "Allah'tan uzaklaştırmak" (tempt away from God)¹⁰⁹ 17 İsrâ 73. ayetteki *leyeftinûneke* ifadesini ise "haktan uzaklaştırmak" (tempt away from all [the truth]) şeklinde tercüme etmiştir.¹¹⁰ Esed'in verdiği bu anlamlar, ayetlerin bağlamlarıyla da örtüşmektedir. Her iki ayette de Hz. Peygamber'i hak yoldan uzaklaştıracak davranışlar sergilemesini isteyen kişilere karşı dikkatli olması konusunda kendisine ilahi bir uyarı mevcuttur.

3. 3. Baskı/ Zulüm/ Saldırganlık/ Eziyet/ İşkence/ Zarar

Esed'in bu kavrama yüklediği anlamlardan bir diğeri de onun, insanlara karşı zalimce, saldırganca davranmak suretiyle onların zararına sebep olmak ve istedikleri gibi bir yaşam sürmelerine baskıyla, zorlamayla engel olmaya çalışmak gibi bir manayı ifade etmesidir. Nitekim o, 2 Bakara 191. 193. ve 217. ayetleriyle 8 Enfâl 39, 73. ayetlerde yer alan *fitne* kelimelerini "zulüm ve baskı" (oppression) olarak tercüme etmiştir. Böyle bir çeviriyi tercih etmesinin sebebini izah ederken de bu kelimenin, insanı sapkınlaşmaya götüren ve manevi değerlere inancını yitirmesine sebep olan her türlü müdahaleyi içine alacak şekilde bir anlam içermesi olarak göstermiştir.¹¹¹ İlk müfessirlerden Muqâtil b. Süleyman (ö. 150/767), 2 Bakara 191. ve 193. ayetlerindeki *fitne* kelimelerini "şirk" olarak açıklamıştır.¹¹² Beydâvî (ö. 685/1286) ise 2 Bakara 191. ayetteki *fitne* kelimesini "insanın başına gelebilecek her türlü zorluk, meşakkat" 193. ayetindekini ise "şirk"¹¹³ olarak tefsir etmiştir. Enfâl 73. ayetteki yeryüzünde *fitne* çıkması konusu Menâr tefsirinde "Müslümanların zulme uğramaları, dinlerini yaşamalarına müsaade edilmemesi"¹¹⁴ olarak yorumlanmıştır.

¹⁰⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 200.

¹¹⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 573.

¹¹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 55, 63, 329.

¹¹² Muqâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muqâtil*, 1/ 168.

¹¹³ Nâsirüddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş (Beyrut: Dâru'r-Reşîd-Mu'essesetu'l-İmân, 2000), 1/ 173.

¹¹⁴ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Beyrut: Dâru'l-Kutub el-İlmîyye, 1990), 10/ 98.

Elmalılı (ö. 1942)'ya gelince o, 2 Bakara 191. ayeti "bela, musibet", 193. ayeti ise "şirk"¹¹⁵ olarak tefsir etmiştir. Görülen odur ki müfessirlerde Bakara 191. ve 193. ayetleriyle ilgili hemen hemen ortak bir kanaat oluşmuş gibidir. Şöyle ki onlara göre İslam'ın gayesi diğer dinleri ortadan kaldırmak olmayıp herhangi bir dine inanmadığı halde Yüce Yaratıcıya adeta meydan okurcasına başka varlıkları O'na denk kabul eden anlayışı yıkmak olduğundan şirke müsamaha gösterilmeyeceğidir. Meselenin diğer bir yönü, insanlara zulmeden, baskı uygulayan, inandıkları gibi yaşamalarına müsaade etmeyen, onların sıkıntıya düşmelerine sebep olan sistemlerin ortadan kaldırılmasının gerektiğidir. Esed'in verdiği anlam da aslında bu gerçeği ifade etmektedir. Çünkü insanlara yapılan baskılar, zulümler, onların sıkıntıya düşmelerine, madden ve manen zorluklar yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu da zulme maruz kalan insanlar için bir bela, musibettir.

Zulüm ve baskıya eşdeğer bir diğer anlamı 29 Ankebût 10. ayetteki *fitne* kelimesini "eziyet" (persecution) olarak tercüme etmesinde¹¹⁶ görmekteyiz. Bu kelimenin "zulüm ve baskı" anlamının yanında "eziyet" anlamının da olduğu bir gerçektir.¹¹⁷ Bu ayetin yorumunda, işkence ve ölüm tehdidi karşısında inançlarını gizleyerek görünüşte inançlarını terk edenlerin bu davranışı üzerinde durmuş ve insanlara bunu reva gören zalimce tavrı fitne olarak nitelemiştir.¹¹⁸ Kavrama yüklediği bir diğer anlam 5 Mâide 71. ayette yer almaktadır. Orada bu kelimeyi "zarar" (harm) olarak tercüme etmiştir.¹¹⁹ Zira zalimce davranmak muhatabın zarar görmesine sebep olmaktadır. Müfessir Kurtubî de Ankebût sûresindeki ayeti "eziyet", Mâide sûresindeki ayeti ise "zorluklarla imtihan"¹²⁰ olarak tefsir etmiştir. Esed'in görüşü de bu yorumlarla aynı istikamettedir. Ankebût sûresindeki ayette inandığı için eziyete maruz kalan Müslümanlardan, Mâide sûresindeki ayette ise insanların zorluklarla denenmesinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla Esed, ayetin bağlamını da dikkate alarak bir yorum ameliyesi gerçekleştirmiştir.

Kelimenin fiil formatına yüklediği anlamlarda da benzer bir durum göze çarpmaktadır. Örneğin 10 Yûnus 83. ayetteki *yeftinehüm* ifadesini "zulmetmek"

¹¹⁵ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/ 695, 698.

¹¹⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 805.

¹¹⁷ Tureng, "persecution" (Erişim: 30 Kasım 2020).

¹¹⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 805-806.

¹¹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 207.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 16/ 341; 8/ 97.

(persecute),¹²¹ 4 Nisâ 101. ayetteki *yeftineküm* ifadesini ise “saldırganca davranmak” (fall upon) şeklinde tercüme etmiştir. İkinci ayetin yorumunda “saldırmak suretiyle zarar vermek” şeklinde bir izahta bulunmuştur¹²² ki bu durum saldırganlık yapmanın doğal bir sonucudur. Diğer taraftan zalimce davranan insanların merhametli davranmaları beklenmediğinden karşıtlarını sindirmek için her türlü zarar verici tavrı sergileyeceklerdir. Bunlardan bir tanesi de işkence yapmaktır. Bu minval üzere Esed, 85 Burûc 10. ayette geçen *fetenû* ifadesini “işkence edenler” (persecute)¹²³ şeklinde tercüme etmiştir. Zaten bu ayetin bağlamında sırf inandığı için işkenceye maruz kalan müminlerden bahsedilmektedir.

İnsanlara baskı uygulamanın, zulmetmenin, saldırganca davranmanın sonucu zarar vermek, eziyet etmek olduğundan bu anlamlar arasında bir irtibat söz konusudur. Her birinde, güçlü olan tarafın, zayıf gördüğü kesime, özellikle inananlara karşı haksız bir müdahalesi söz konusudur. O nedenle Esed’in, bu tür ayetlerde böylesi bir anlamı tercih etmesi, onun tutarlı ve sistematik bir meal/tefsir anlayışını benimsediğinin göstergesidir.

3. 4. Kötülük Eğilimi/Şeytani Eğilim/İnkarcı Tavrı

Muhammed Esed’in bu kavrama yüklediği anlamlardan bir diğeri, insanlara zarar verecek davranışlarda bulunan kişilerin bu tavırlarının hangi saiklerle ortaya konduğu olmuştur. Kuşkusuz zalimce davranmak insani değerlerle bağdaşmadığından bunun olumsuz bir kişilik yapısından kaynaklanması icap eder. Nitekim Esed, 4 Nisâ 91. ayette yer alan “Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler” ifadesini, “Kötülük eğilimi (temptation to evil) ile her karşılaştıklarında” şeklinde tercüme etmek¹²⁴ suretiyle bunu bazı insanların yapısındaki kötülüğe karşı bir yöneliş olarak ifade etmiştir. Aynı durumu 5 Mâide 41. ayette de görmekteyiz. Esed, bu ayette yer alan “Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse,” ifadesini, “Allah bir kişinin kötülüğe meyletmesini (temp to evil) dilemişse” şeklinde tercüme etmiştir.¹²⁵ Kadim müfessirlerden Ebû Hâyyân (ö. 745/1344) ise Mâide sûresindeki fitne kelimesini İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Mücahid’in (ö. 103/721) “küfür ve sapkınlık”, Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735)’nin “ateşle azap”, Zeccâc’ın (ö. 311/923) “utanç verici durum”, isim belirtmediği bazı kişilerin de “imtihan, helak

¹²¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/ 411.

¹²² Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/ 162-163.

¹²³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/ 1253.

¹²⁴ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/ 158.

¹²⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/ 196.

edilme" olarak yorumladığını¹²⁶ aktarmıştır. Ayette bahsi geçen münafıkça davranışın bütün bu anlamları ihtiva etmesi mümkündür. Bağlamıyla birlikte düşünüldüğünde iyi niyetli olmayan manen kirli bir kalbî eylemden bahsedildiği görülmektedir. O nedenle Esed'in buradaki yorumunun ayetin bağlamıyla uyum arz ettiği söylenebilir.

Öte yandan kötülük dendiği zaman ilk akla gelen, şeytan figürüdür. O nedenle olumsuzlukların en büyük tetikleyicisini şeytan olarak düşünürsek hata etmiş olmayız. Her ne kadar kötülük eğilimi insanın yapısında mevcut bir durum olsa da böyle bir eğilimi ortaya çıkarmak için mücadele etmek şeytanın görevidir. O nedenledir ki Esed, 82 İnfitâr 6. ayetinin yorumunda, her ne kadar ayette bu kelime geçmemiş olsa da *fitne* kelimesini "şeytani eğilimler" (temptation to evil) olarak izah etmiştir.¹²⁷ Muhtemeldir ki ayette, insanın Rabbine karşı gelmek için aldatılmasından bahsediliyor olması Esed için doğal olarak şeytanı çağrıştırmıştır. İlk aldananın iblis olması ve de diğer insanları aldatma ve kulluktan uzaklaştırma görevini üstlenmesi ekseninde meseleyi değerlendirecek olursak yorumun ayetin bağlamıyla özdeşleştiği söylenebilir.

Takdir edileceği üzere bu tür bir eğilim, kulluk bilinciyle hareket eden bir insanın davranışı olamayacağından bunun inkarcı bir zihniyetin tavrı olması daha tercihe şayan bir durumdur. Nitekim bu anlamı da ön plana çıkarmak isteyen Esed, 6 En'âm 23. ayetteki *fitne* kelimesini "inkarcıların kafa karışıklığı" olarak tercüme etmiştir.¹²⁸ İlk müfessirlerden 'Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) ise Katâde'nin görüşünü naklederek "sözleri"¹²⁹ şeklinde tefsir etmiştir. Mâverdî (ö. 450/1058) ise bu kelimenin anlamının üç şekilde olabileceğini söylemiş ve onları "mazeret, şirk koşmalarının akıbeti, bela/imtihan"¹³⁰ olarak sıralamıştır. Tefsirlerde nakledilen "sözleri" ve "mazeretleri" şeklindeki yorumlar, ayetten anlaşılan ilk anlamlardır. Bunun yanında ayette inkarcıların ahirette kendilerini savunmaları bağlamında bu ifadenin kullanılması hayli ilginçtir. Onların, kendilerini

¹²⁶ Ebû Hâyyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcüd-'Alî Muḥammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993), 3/ 500.

¹²⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1243.

¹²⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 227.

¹²⁹ 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Muştafâ Muslim Muḥammed (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1989), 1/ 206.

¹³⁰ Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdılmaḥsûd b. 'Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Mu'essesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, ts.), 2/ 102.

savunmalarının dahi kötülüğü çağrıştıran bir kelimeyle eşdeğer görülmesi, dünyadaki yapıp-ettiklerinin bir sonucu olarak, öne sürdükleri hiçbir mazeretin kabul görmeyeceği, dolayısıyla bütün sözlerinin yalan, iftira ve aldatmadan ibaret olacağı ve Allah katında hiçbir değer ifade etmeyeceği gerçeği burada ince bir nükteyle ifade edilmiş gibidir.

3. 5. Akıldan Yoksunluk/Sapmak

Diğer varlıklardan farklı olarak akıl nimetiyle donatılan insanın, bu yaratılışına uygun hareket etmesi beklenir. Buna aykırı her hareket, akli melekeyi yeteri kadar kullanmamak demektir. Muhtemelen bu düşünceden hareketle Esed, 68 Kalem 6. ayetteki *meftûn* kelimesini “akıldan yoksun” (bereft of reason) olarak tercüme etmiştir.¹³¹ Taberî de ona benzer şekilde “delilik”¹³² olarak tefsir etmiştir. Ayetin bağlamının da bu izahlarla aynı istikamette, yani Hz. Peygamber’i delilikle itham eden müşrik anlayışa karşı kimin deli olduğunun yakın zamanda belli olacağı, akıllıca hareketin, körü körüne bir şeye bağlanmak ya da herhangi bir delile dayanmadan sapkın yollara girmek değil Allah’ın gönderdiği hak dava üzere bulunmak olduğu vurgulanmaktadır.

Kuşkusuz akıldan yoksun her hareket, insan için çizilen doğru istikametten ayrılmak anlamına gelecektir. Nitekim Esed, 3 Âl-i İmrân 7. ayetteki *fitne* kelimesini “sapmak” (swerving) olarak tercüme etmek¹³³ suretiyle bunu ortaya koymaya çalışmıştır. Zemaşşerî (ö. 538/1144) de bu kelimeyi aynı şekilde “saptırmak”¹³⁴ olarak tefsir etmiştir. Dikkat edilecek olursa Kur’an’ın muhkem ve müteşabihinden bahseden bu ayette, Kur’an’ın ana omurgasını oluşturan muhkem ayetlerle ilgilenmeyip sırf insanların kafasını karıştırmak, zihin bulandırmak için müteşabih ayetlerle meşgul olan kişilere karşı bir uyarı mevcuttur. O kişilerin sağlam bir inanca sahip olmamaları böyle bir gayeye yönelmelerine sebep olmuştur. O nedenle de kendilerine hak yoldan sapma gibi bir istikamet çizmişlerdir.

3. 6. Fesat/İhtilaf/Oyun Eğlence

Esed, bu kavramın, toplumun bozulmasına, ayrışmaya, insanlar arasında düşmanlığa sebep olabilecek bir olumsuzluğu bünyesinde barındırdığı kanaatinde. Nitekim 9 Tevbe 47 ve 48. ayetlerini “anlaşmazlık-uyuşmazlık”

¹³¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/ 1174.

¹³² Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 23/ 153.

¹³³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1/ 88.

¹³⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/ 528.

"discord" olarak çevirmiştir.¹³⁵ Aynı şekilde 8 Enfâl 25. ayetiyle ilgili yorumlarında bu kelimenin, fesat, ihtilaf, çekişme gibi anlamları ihtiva ettiğini dile getirmektedir. O nedenle akıllarını kullanmayıp, kulluk bilinciyle hareket etmedikleri takdirde sadece inkarcılar değil inanan insanlar da toplumlarında bu tür olumsuzluklarla karşılaşacaklardır. Ayrıca ona göre, insanları birbirine düşürme, toplumda kargaşaya sebep olma, kişinin dünyada imtihan edilmesiyle alakalı hususlardır.¹³⁶ Dolayısıyla kelimenin temel anlamlarından olan "imtihan" ile doğrudan bağlantıları mevcuttur. Müfessir Beydâvî ise kelimeyi "günah"¹³⁷ olarak tefsir etmiştir ki bu yorum ayetin bağlamıyla çok örtüşmemektedir. Çünkü ayette zalimlerin zulmüne engel olunmadığı takdirde onlarla aynı toplumda yaşayan diğer insanların da zalimlerle aynı akıbet uğrayacaklarından bahsedilmektedir. Bu akıbet dünyada ya da ahirette helake, azaba uğramak şeklinde olabilecektir. Esed, bu olumsuz akıbetin dünyada iken vuku bulacağı kanaatindedir. O olumsuzluk da toplumsal kargaşa, çekişme ve karşılaşılacak diğer sıkıntılardır.

Öte yandan Esed'in, imtihan sahası olarak yaratılan dünyada zamanın bu imtihana uygun şekilde değerlendirilmesiyle de bu kelimeyi ilişkilendirdiği görülmektedir. Nitekim 60 Mümtehine 5. ayetteki *fitne* kelimesini "oyun ve eğlence aracı" (plaything) olarak tercüme etmiştir. Ayetin tefsirinde ise bu kelimenin kötülük teşvikçisi/sebebi anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹³⁸ Müfessir Ebüssuûd (ö. 982/1574) ise kelimeyi, "hakimiyet kurup zorbalık yapmak"¹³⁹ olarak yorumlamıştır. Aslında bu ayet, bir önceki paragraftaki Enfâl sûresi ayetiyle benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla ona yakın bir anlam verilmesi daha makul olacaktır. Oysa Esed, bağlamdan uzak bir anlam vermeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte oyun ve eğlence ile kötülük teşvikçisi arasında bir bağ kurduğu da muhakkaktır. Şöyle ki oyun ve eğlence ile çok fazla zaman geçiren insanların bünyesinde bu tür alışkanlıkların bir bağımlılık haline geleceği, bu davranışlarına engel bir durum ortaya çıktığında ise ona sebep olan kişilere karşı saldırganca bir tutum sergilenebileceği kaçınılmaz bir durumdur. Meseleyi bu minval üzere değerlendirdiğimiz zaman kişiye kulluğu unutturan dünyevi her bir unsurun

¹³⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 361, 363.

¹³⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 325-326.

¹³⁷ Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/ 15.

¹³⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1137-1138.

¹³⁹ Ebüssuûd, *İrşâdu'l-aklı's-selîm*, 5/ 315.

toplum için potansiyel bir tehlike olabileceğini Esed'in bu yorumundan çıkarmamız mümkündür.

Benzer bir şekilde o, 10 Yûnus 85. ayetteki *fitne* kelimesinin tercüme ve tefsirinde bu kelimenin “oyuncak” (plaything)¹⁴⁰ anlamı taşıdığını söylemiştir. Ona göre bu durum, sadece inkar edenler için değil bilinçli davranmayan, sorumluluğunun farkında olmayan inançlı insanlar için de geçerlidir.¹⁴¹ Taberî, kelimeyi “imtihan” olarak tefsir etmiştir.¹⁴² İbn Kesîr ise inananlara karşı zafer elde etmek ve onlara hükmetmek suretiyle zalimlerin, kendilerinin doğru yolda oldukları iddiasına kapılmaları¹⁴³ olarak yorumlamıştır. Heyet tarafından kaleme alınan Türkiye Diyanet Vakfı mealinde ise “baskı ve şiddet” olarak tercüme edilmiştir. Ayetin bağlamından bu verilen anlamların tamamının isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira “bizi zalimlerin oyun ve eğlencesi kılma”, “bizi zalimlerle imtihan etme”, “bizi zalimlerin baskı ve şiddetine maruz bırakma” şeklindeki anlamların tamamı ayette verilmek istenen mesajı ihtiva edecek yapıdadır.

3. 7. Bela/Güçlük

Muhammed Esed'in, bu kavramı, insanın bu dünyada karşılaşılabileceği zorluklar bağlamında değerlendirdiğini de görmekteyiz. Nitekim 24 Nûr 63. ayetindeki *fitne* kelimesini “bela, güçlük” olarak tercüme etmiştir.¹⁴⁴ Bu anlam için İngilizcede “trial” ifadesi kullanılmıştır. Kelimenin asıl anlamı “deneme-imtihan” olmakla birlikte “sıkıntı-güçlük” anlamı da mevcuttur.¹⁴⁵ Bir diğer ayette bu tercümesini meramını anlatacak şekilde biraz daha genişletmiştir. Şöyle ki 22 Hac 11. ayetindeki *fitne* kelimesini “sınayıcı güçlük” (trial assail) olarak tercüme etmek¹⁴⁶ suretiyle bunun imtihandan kaynaklanan bir sıkıntı olduğunu ifade etmek istemiştir. Râzî ise Nûr sûresindeki kelimeyi “azap/ceza”, Hac sûresindeki kelimeyi ise “şer”¹⁴⁷ olarak tefsir etmiştir. İlk ayette Hz. Peygamber'in emrine muhalefet edenlerin, ikinci ayette ise kulluk konusunda gevşek davrananların dünyada bir belaya uğramaları

¹⁴⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/ 411-412.

¹⁴¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/ 1188.

¹⁴² Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 2/ 340; 12/ 250.

¹⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/ 391.

¹⁴⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 724.

¹⁴⁵ Tureng, “trial”.

¹⁴⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/ 669.

¹⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 24/ 41; 23/ 15.

hususu dile getirilmektedir. O nedenle verilen bu anlamların ayetle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Öte yandan Esed'in bu tercümesinden yola çıkarak bu kavramla yine imtihan arasında bir alaka kurulduğunu söylemek mümkündür. Çünkü imtihan daha çok zorluklarla, sıkıntılarla kendisini gösteren bir durumdur. Nitekim 2 Bakara 155. ayetinde "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz." buyrulmaktadır. Ayette anlatılan bütün hususlar da zaten, insanın dünyada karşılaşılabileceği zorluklar, güçlüklerdir.

SONUÇ

Hayatının bir dönemini dili bozulmamış olan Arabistan çöllerindeki bedevi toplumlar arasında geçiren Esed, bu sayede Arap dilinin saf halini öğrenmek suretiyle büyük bir kazanım elde etmiştir. Yazmış olduğu meal/tefsirindeki kavram tahlillerinde bu bilgisini kullanma imkanına sahip olmuştur. Çünkü o, ayetlerde yer alan kelimelerin değerlendirilmesinde risalet dönemindeki anlamlara riayet edilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. Bununla birlikte zaman zaman mecaza yöneldiği de olmuştur. Bu değerlendirmelerini fitne kelimesinin tercüme ve yorumlarında da görmekteyiz. Bazı durumlarda kelimenin asli anlamını ve ayetin bağlamını dikkate almakla birlikte bazen tali anlama yönelmiş ve ayetin bağlamından kopuk bir anlam vermiştir Böylesi bir yola başvurmasını, kelimenin birçok anlamı bünyesinde barındırıyor olmasıyla gerekçelendirmiştir .

Doğrusu fitne kavramıyla ilgili değerlendirmelerinde, bu kelimenin olumsuz bir yapısının olmasına vurgu yaptığı görülmektedir. Ona göre fitne ifadesinin gerek ferdî gerekse toplumsal açıdan insan için bir imtihan anlamı taşımasının yanında onu kötülüğe sevk eden, sıkıntılara maruz kalmasına sebep olan bir yönü de vardır. O nedenle bu kelimenin kullanıldığı yerlerde insanın, özellikle inananların daha dikkatli olmaları ve sorumluluklarının bilincinde hareket etmeleri yönünde hatırlatmaları mevcuttur.

Esed'in, fitne kavramının meal ve tefsirinde zaman zaman diğer müfessirlerle ortak bir kanaate sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, ateşle azap olma, eziyete uğrama, bazı ayetlerdeki imtihana tabi tutulma gibi kullanımlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Buna mukabil diğer müfessirlerden farklı anlamlara yöneldiği de görülmektedir. Mesela, diğer müfessirlerin azap olarak yorumladıkları bir ayetteki kullanımı sınama; baskı-zulüm, günah, azap, eziyete maruz kalmak olarak yorumladıklarını ayartı; küfür ve sapkınlık olarak yorumladıklarını kötülük eğilimi; inananların, inkarcıların hakimiyeti altına girmelerini rezil rüsva olmak, zorbalığa maruz kalmak olarak yorumladıklarını oyun ve eğlence aracı; azap ve şer olarak yorumladıklarını ise güçlük olarak tercüme ve tefsir etmiştir. Bütün bunlar onun, genel anlamda diğer müfessirlerden farklı bir istikamette yer aldığını göstermektedir.

Genel anlamda onun, ayartı ve kötülük eğilimi şeklindeki değerlendirmelerinin diğer müfessirlerde görülmeyen bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Bu manada kendine has üslubuyla biraz zorlama da olsa özellikle ayartı anlamına bu kelimeyi nitelendirme noktasında çokça başvurmuştur. Bu farklı kullanımları zaman zaman ayetin bağlamıyla örtüşse de bazı durumlarda alakasız bir mana ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdurrezżāk b. Hemmām es-San‘ānī. *Tefsīru’l-Ķur‘ān*. thk. Muşţafā Muslim Muĥammed. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1989.
- Ālūsī, Şehābeddīn Maĥmūd. *Rūĥu’l-me‘ānī*. Beyrut: Dāru’l-İhyai’t-Turāşī’l-‘Arabī, ts.
- Ay, Mahmut. “Muhammed Esed’in the Message of the Qur’an’ın Türkçe Çevirisinin Tenkidi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 10/3 (2010), 59-89.
- Beydāvī, Nāsırüddīn. *Envāru’t-tenzīl ve esrāru’t-tevīl*. thk. Muĥammed Subhī Ĥasen Hallāk, Muĥammed Aĥmed el-Etraş. Beyrut: Dāru’r-Reşīd-Mu‘essesetu’l-İmān, 2000.
- Cevherī, İsmāīl b. Ĥammād. *Tācū’l-luġa. Şĥāĥu’l-luġa*. thk. Aĥmed ‘Abdulġafūr ‘Atţār. Beyrut: Dāru’l-İlmi li’l-Melāyīn, 1984.
- Çaġrııcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çalışkan, İsmail. *Muhammed Esed’in Kur’an Mesajı’nın Tahlil ve Tenkidi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Çalışkan, İsmail. “The Message of the Qur’an’ın Türkçe Çevirisi (Kur’an Mesajı)’nın Eleştirisi”. *İslāmî Araştırmalar* 21/3 (2010), 151-164.
- Ebū Ĥayyān el-Endelusī. *el-Baĥru’l-muĥīţ*. thk. ‘Ādil Aĥmed ‘Abdulmevcūd-‘Alī Muĥammed Mu‘avvađ. Beyrut: Dāru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1993.
- Ebū Hilāl el-‘Askerī. *el-Furūku’l-luġaviyye*. thk. Muĥammed İbrāĥīm Selīm. Kahire: Dāru’l-İlm ve’ş-Şeġāfe, 1997.
- Ebū Hilāl el-‘Askerī. *el-Vucūh ve’n-nezāir fi’l-Ķur‘āni’l-kerīm*. thk. Muĥammed ‘Uşman. Kahire: Mektebetu’ş-Şeġafeti’d-Dīniyye, 2007.
- Ebüssuūd Efendi. *İrşādu’l-akli’s-selīm ilā mezāyā’l-Kitābi’l-kerīm*. thk. ‘Abdulġadir Aĥmed ‘Aţā’. Riyad: Mektebetu’r-Riyāđi’l-Hadıse, ts.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Esed, Muhammed. *İslam’da Yönetim Biçimi*. 4. Basım. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı Meâl-Tefsir*. çev. Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999.
- Gezgin, Ali Galip. “Kur’ân’da “Anlama”ya Dâir Kelimeler Üzerine Analitik Bir İnceleme (I) -Kur’ân’ın Anlaşılması ve Türkçeye Doğru Çevirisi Açısından-”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2018), 5-57.

- Halil b. Aḥmed, Ebû Abdîrrahmân. *Kitābu'l-ayn*. thk. 'Abdulḥamîd Hindāvî. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Heyet. *Kur'ân'ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Işıcık, Yusuf. "Kur'an Tercemesinde Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar ve Muhammed Esed Meâli'ne Genel Bir Bakış". *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-* I/93-111. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn. *Nuzhetu'l-ayuni'n-nevâzîr fî ilmi'l-vucûh ve'n-nezâîr*. thk. Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râdî. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1984.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dîmeşk: Dāru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-azîm*. thk. Muştafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr. Kahire/Gize: Mu'essesetu Ḳurtuba, Mektebetu'l-Evlâdi's-Şeyḫ li't-Turâs, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisānu'l-Arab*. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Aḥmed Ḥasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli. Kahire: Dāru'l-Me'arif, ts.
- Kahraman, Kemal. "Muhammed Esed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Karagöz, Mustafa. "Kur'an'ı Anlama ve Tercümede Yöntem Sorunu -İsrâ Sûresi 38. Ayet Örneği-. *Bilimname : Düşünce Platformu* 7/17 (2009) 51-63.
- Karataş, Ali. "Kur'ân'daki Yüklemlerin (Müsnedlerin) İsim ve Fiil Olarak Kullanımları ve Bazı Meallere Yansıma Sorunu". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 153-170.
- Karataş, Ali. "Kur'ân'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi - Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği-". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 13/1 (2013), 67-87.
- Karslı, İbrahim Hilmi. "Çeviri Kuramları Açısından Muhammed Esed'in Çeviri Yöntemi ve Değerlendirilmesi". *İslâmî Araştırmalar* 16/1 (2003), 95-112
- Kasapoğlu, Abdurrahman. Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem, *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 105-178
- Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Ḳurtubî, Muhammed b. Aḥmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsîn et-Turkî. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2006.

- Māturīdī, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. Muraca'a. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Māverdī, Ebü'l-Hasen. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdılmağşud b. 'Abdurrahîm. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Mu'essesetu'l-Kutubi's-Şekafiyye, ts.
- Muqātil b. Suleymān. *Tefsīru Muqātil b. Suleymān*. thk. 'Abdullāh Mağmūd Şehāte. Beyrut: Mu'essesetu'l-Tārīhi'l-Arabī, 2002.
- Mucāhid b. Cebr. *Tefsīru Mucāhid*. thk. Muḥammed 'Abdusselām Ebü'n-Nîl. Kahire: Dāru'l-Fikri'l-İslāmī el-Hadişe, 1989.
- Rāzī, Faḥruddīn. *Mefātīhu'l-ğayb*. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1981.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsīrü'l-Kur'âni'l-ḥakîm (Tefsīru'l-Menâr)*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Ṭaberī, Muḥammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. Kahire: Dāru Hecr, 2001.
- Tureng. Erişim: 30 Kasım 2020. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>.
- Zebīdī, Muhammed el-Murtazâ. *Tācu'l-arûs*. thk. 'Abdussettār Aḥmed Ferrāc v.dğr. Kuveyt: Maṭba'atu Hukūmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zemaḥşerī, Ebü'l-Kāsim. *el-Keşşâf an ḥakā iki't-tenzîl ve uyûni'l-eḳāvîl fi vucūhi't-tevîl*. thk. 'Ādil Aḥmed 'Abdulmevcūd - 'Alī Muḥammed Mu'avvaḍ. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.
- Zemaḥşerī, Ebü'l-Kāsim. *Esāsu'l-belāğa*. thk. Muḥammed Bāsil 'Uyūnu's-Sūd. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.